

УДК 82-91.09:316.473

Надія Гаврилюк

ЧИТАЦЬКІ ЦІННОСТІ ТА КАНОН

Стаття продовжує низку публікацій про рецепції поезії у зв'язку з проблемою ієрархії та канону. Будь-який канон відображає певні цінності. Залежність читання і цінностей, які присвоюються окремим авторам у формі канону, досліджується на основі анкетних даних.

Ключові слова: канон, ієрархія, рецепція, цінності.

На початку XXI століття з новою силою актуалізується питання можливості історичного осмислення літератури [9], способів такого осмислення [4;10;12]. Історичну ж перспективу опису літератури варто розглядати в контексті літературної традиції. «Повнота й високі духовні звершення минувшини схильні породжувати відповідну повноту й звершення в пізнішому часі. Здобутки викликають інші здобутки, ущербність — іншу ущербність. Це — “зачароване коло” традиції, котре пояснює, чому певна традиція розвивається так, а не так», — зауважив Тарас Пастух [8, 4].

Щодо спрямованості на європейськість (принаймні, декларативну) та в контексті глобалізації з особливою гостротою постає питання про ставлення до власної традиції та її оцінки в проєкції на зовнішній літературний світ. «Ключ до розуміння проблеми — в тому, щоб не зводити її до фактів чи питань наслідування, запозичень, випередження чи відставання. Найперше важить іманентна необхідність власного розвитку, в її рамках лежить аксіологічний параметр цієї проблеми, відтак і теоретичне її розв'язання» [11, 131]. Так з особливою актуальністю виникає (на новому витку літератури та літературознавства) *проблема канону* як форми передачі традицій.

Мета цієї роботи — проаналізувати ставлення сучасних читачів до проблеми канону і його формування. Завдання: 1) вказати, чи осмислюється нині канон як щось обов'язкове чи факультативне або ж розцінюється як пережиток минулого?; 2) проаналізувати, як читацька активність і оцінка прочитаного впливає на формування канону.

Новизна цієї праці полягає у спробі розбудувати теоретичні міркування не тільки осмисливши здобутки попередників, а й спираючись на анкетування, проведене 2009 року серед студентів-філологів.

Доволі значна кількість анкетованих зауважила, що кожен знаходить авторів для себе, кожен

ніби формує власний канон. Разом з тим, посилюються зауваги про зростання зацікавлення масовою літературою, а також про поширення ознак масовості й на царину поезії [1, 2].

За словами Ніли Зборовської, «Масова література — це ззовні продукт демократії, коли пропонуються численні текстуальні пропозиції, а читач має право вибирати: читати активно, тобто робити свідомий вибір, або пасивно, тобто ставати об'єктом маніпуляцій» [5, 3]. Сказане доречно спроектувати на процес читання в цілому й простежити міру активності українського читача.

Проаналізовано 312 анкет. Із них 27 анкетованих (8,65 %) зазначили, що не читали жодного сучасного українського поета. Студенти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна назвали такі причини: 1) не подобається українська поезія: а) «*Не вважаю вартим уваги, кожен в кризу заробляє, як може. Якщо когось читати, то найбільш відомих. Якщо щось зробило їх відомими, може, і варто читати*»; б) подобається англійська та російська література: «*З тих поетів, що друкуються, я, на жаль, не змогла знайти для себе когось цікавого. Але серед моїх друзів є такі, що пишуть непогані вірші. Рекомендувала б пошукати в Інтернеті: в блогах трапляються гарні вірші, справді талановиті! Взагалі, більше цікавлюся російськими віршами і непогано розбираюсь як у сучасній, так і в тогочасній російській поезії. Українська дуже відстає*»; 2) не приваблює сучасна українська поезія, перевага надається класичній; 3) сучасні вірші не справляють враження: «*Щось зустрічалося, але навіть не запам'ятала ім'я того поета, бо зовсім не справив враження*».

З цих репрезентативних висловлювань впливають наступні уявлення читача про українську поезію: а) неякісна, на неї не варто витратити час; б) меншвартісна, дуже відстає порівняно з російською; в) сучасна українська поезія не здатна вражати; г) сучасна українська поезія — явище комерційне; г) сучасна українська поезія побутує як

явище Інтернет-мережі; д) сучасна українська поезія — явище «дружнього кола».

Віра Агеєва, розмірковуючи про шкільні програми як засіб канонізації, зазначає: «автор програми може нав'язати цей свій вибір лише підлеглим йому школам, бо на функціонування національного канону літературної класики міністерські пріоритети все ж таки не впливають. Хоча Павло Тичина та Максим Рильський були визнаними класиками, проте кілька поколінь читачів зовсім не знали їхніх кращих віршів двадцятих років» [1]. Спокусливо було б твердити, що сприйняття української поезії як неякісної недавніми школярами пов'язано тільки з невдалим добром текстів. Але важливим є також і спосіб подачі текстів учителями й викладачами. А ще дуже важить, чи читають учні та студенти щось поза межами визначеної програми.

Як свідчить анкетування, 285 опитаних (91,35 %) читали хоча б щось із сучасної української поезії. Ця частка може видатися достатньо високою як для студентів-філологів. Пригляньмося пильніше: названо у переліку прочитаних авторів 410 прізвищ¹. Якщо визначити середню кількість прочитаних книг на людину, то вона приблизно дорівнюватиме 0,7 книги — менше однієї!

Показово також те, що окремі анкетовані на прохання спроектувати, хто з сучасних поетів залишиться в історії української літератури, відповіли: «Ті, що вже відомі, вивчаються і читаються певним колом людей», «Поети, включені до шкільної програми» (Кіровоградський національний педагогічний університет ім. В.К. Винниченка); «Непевно, залишиться базато хто, бо ж їх починають вводити до шкільних програм. Але, мабуть, не всі, кого варто» (Національний університет «Острозька академія»). Дехто зізнався, що жодних творів поза програмою не читав.

Звідси випливає, що, якщо раніше шкільна чи вузівська програма і не впливала (як на нашу думку, мала вплив, але дещо меншою мірою, ніж сьогодні) на функціонування національного канону літературної класики, то нині свідомість частини читачів (і філологів!) ототожнює «навчальний канон» і національний літературний канон. І надалі ситуація може поглиблюватися. Як зазначила науковий керівник фонду «Демократичні ініціативи» Ірина Бекешкіна, що оперувала даними соціологічного дослідження, проведеного у 2006–2008 роках: «лише 20 % опитаних стверджують, що не купують книжок тому, що не мають для цього грошей, решта ж — тому, що їм це не цікаво, і не мають такої потреби» [7].

Не варто ігнорувати те, що «до формування канону також долучаються освітні програми з так званим «списком обов'язкової літератури», де

знову ж таки маємо справу з постійно діючим процесом перерозподілу влади залежно від суспільних змін» [13, 17]. Нині, через вказане обмеження лектури до обсягу шкільних програм, значення їх формування істотно зростає. Залежно від добору імен ці програми стають «мистецтвом пам'ятати» (Віра Агеєва) або / і «мистецтвом забувати».

Гадаємо, що переконання у меншовартості української поезії саме на тлі російської — наслідок суспільних змін і чергового рецидиву «комплексу малоросійства». Очевидно, «синдром провінційності» у свідомості молодих людей однозначно пов'язується з колоніальним статусом України і відповідними наративами радянського зразка, що його фіксують. А в контексті світового письменства українське оцінюється не так однозначно. Розбіжності можна пояснити не тільки естетичними і формально-змістовими параметрами творів, але й оцінкою можливості / неможливості Українці інтегруватися в ЄС.

Окрім переконання у меншовартості, звучить твердження, що твори сучасної української поезії не вражають, а тому імена їх авторів не запам'ятовуються. Про причини такої ситуації йшлося в іншій нашій роботі [3]. Тексти сучасної поезії часто не сприймаються як цінні. Георг Зіммель у праці «Філософія грошей» показав, як певне явище набуває статусу цінності: «Неважко здогадатися, що винятковість — це момент, який важливий для сприйняття відмінностей, а частота розповсюдження — це момент, важливість якого зв'язана зі звичкою. [...] ця загальна необхідність виявляється тут в особливій формі: з одного боку, цінність речей передбачає винятковість, тобто певне відсторонення від них, особливої до них уваги, а з іншого боку, — певної широти, частоти розповсюдження, тривалості, щоб речі загалом переступали поріг цінностей» [6, 316]. Цінність — це те, що поєднує у собі елемент і традиції, і новачі. І саме поезія, яка відповідає цим критеріям, на думку анкетованих, заслуговує бути включеною у канон.

Повернімося до статистики. Те, що на людину припадає менше однієї прочитаної книжки, до певної міри пояснюється економічним чинником. Отже, комерційний успіх не супроводжує всю сучасну українську поезію. Способом заробітку творчість може бути хіба для окремих авторів, чії імена достатньо відомі, є певним брендом.

Питання критеріїв якості поезії залишається на розсуд читача. Щоб розв'язати його, треба набути сформовані естетичні уявлення, а це передбачає попередній читацький досвід. Як він нині формується?

Векторів такого формування два: 1) *творчість авторів, імена яких широко відомі*: а) класики ук-

¹ Саме прізвищ. Ініціал чи повне ім'я автора анкетовані вказували далеко не завжди, а конкретні твори (вірші, добірки, збірки) — ще рідше.

раїнської літератури, знані зі шкільної/студентської програми: Тарас Шевченко, Іван Нечуй-Левицький², Максим Рильський, Василь Стус і т.д.; б) брендові автори останніх десятиліть, такі як Сергій Жадан чи Юрій Андрухович; 2) *творчість авторів «дружнього кола»*: однокурсників, викладачів, друзів і знайомих, як-от: Володимир Калашник (професор кафедри української мови ХНУ ім. В.Н. Каразіна); Філон Микола, Трифонов Роман (доценти кафедри української мови ХНУ ім. В.Н. Каразіна); Шемчук Вікторія (студентка ХНУ ім. В.Н. Каразіна) і т.д.

Залучення у перелік сучасної поезії авторів-класиків можна розцінювати з позиції недостатнього знайомства з творчістю авторів останніх десятиліть. Але правомірний і інший підхід: класика — твір понад часом, а тому сучасний будь-якому поколінню читачів. Не випадково, читачі оцінюють сучасні твори у порівнянні з постатями української класичної літератури: «*Більше “шевченків”, “коцюбинських”, “нечуйів-левицьких” не буде*»; буває й таке, що творчість одного класика порівнюється з творчістю іншого, при цьому перший визначається реципієнтом як сучасний: «*у Ліни Костенко розмах Шевченка, вірші вищі та якісніші, не зважаючи на перепони, перипетії донесла слово до читача*» (студенти КНПУ ім. В.К. Винниченка).

Втім, називаючи як класиків, так і авторів «дружнього кола», маємо дуже часто поодинокі згадки того чи іншого прізвища, наприклад: Юрій Клен — одна особа; Барка Василь — три особи; Лишега Олег — три особи; Василь Стус — шість осіб.

Іноді у список рекомендованих до читання авторів чи / і авторів, які залишаються в історії української літератури, потрапляють ті, яких нема в списку лектури анкетованого: Максим Рильський, Павло Тичина.

Такий розподіл засвідчує активне співіснування традиції шістдесятництва (Ліна Костенко, Іван Драч, Дмитро Павличко, Борис Олійник) та постмодернізму (Сергій Жадан, Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) в українській поезії. Усі перелічені автори заявили про себе чи у 60-х, чи у 80-х (як представники «Бу-Ба-Бу» і Оксана Забужко), чи у 90-х (Сергій Жадан, Анатолій Криловець).

Висновки: а) канон постає як необхідність упорядкування й передачі традиції, цінність якої вчергове зростає після постмодерного «бунту». Навіть якщо потреба канону заперечується декларативно, в оцінках сучасної літератури присутнє «озирання на класику»; б) на формування загальнонаціонального літературного канону істотно впливає так званий «навчальний канон». Особливо цей вплив відчутний нині, коли естетичні смаки та уявлення юного читача далеко не завжди формуються і коригуються індивідуальним читанням. У такій ситуації для частини читачів (і читачів-філологів теж) «навчальний канон» виявиться тотожним національному. Симптоматично, що потрапляння у навчальні програми розцінюється частиною анкетованих як знак якості, а автор наділяється певною символічною владою над сучасниками та наступними поколіннями; в) частина анкетованих стверджує, що укладати

ТАБЛИЦЯ «ТОП-10 УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ»

Автор	Читають	Рекомендують	Вважають, що залишаться в історії літератури
Костенко Ліна	134	109	80
Жадан Сергій	122	42	27
Андрухович Юрій	91	33	34
Драч Іван	77	24	28
Павличко Дмитро	63	27	34
Забужко Оксана	62	37	23
Ірванець Олександр	57	22	16
Криловець Анатолій	41	22	4
Олійник Борис	34	12	14
Неборак Віктор	29	5	8

² Звернімо увагу, що в перелік потрапляють і прозаїки як давні, так і сьогочасні: Панас Мирний, Павло Загребельний, Любка Дереш, Марина та Сергій Дяченки, Лада Лузіна, Світлана Пиркало та ін.

канон має читач. Однак, щоб його укласти, треба напрацювати певні естетичні смаки та критерії оцінки, які годі набути без відповідного читачького досвіду; г) як свідчить анкетування, на одного філолога припадає близько 0,7 книги (менше однієї!); г) перелік прізвищ, що нібито свідчить про широту читачьких зацікавлень, насправді можна розцінити як наслідок крайнього суб'єктивізму оцінок. Він дає видимість чисельної мережі, але насправді свідчить про недостатню ґрунтовність аксіологічного чинника, а іноді й самого ознайомлення з предметом розмови; д) значна частка названих авторів належить до «дружнього кола» (колеги, викладачі, однокурсники, друзі, знайомі). Тому прізвищ багато, але кількість людей, яка їх читає, рекомендує чи вважає гідними потрапити в канон, переважно невелика — від однієї до п'яти-десяти. Близько двох десятків і більше голосів набирає творчість викладачів; е) дещо менша частина прізвищ належить представникам української літератури, відомим широкому загалу. Показово, що і серед представників цієї групи багато осіб набирають від одного до п'ятнадцяти голосів. Це може свідчити про те, що класиків знають (з навчальних програм), але не читають; або ж читають і/чи перечитують більшу частину класики тільки окремі читачі. Але при цьому багато реципієнтів мають уявлення про

класичну манеру письма як бажану в ситуації після постмодернізму; є) перша десятка засвідчує співіснування читачів, яким близька класична манера письма, і тих, яким не чужа стилістика постмодернізму (за типом «Бу-Ба-Бу»); перша трійка авторів — Ліна Костенко, Сергій Жадан, Юрій Андрухович — дають підстави думати, що у доборі лектури вагомим фактором залишається письменницький бренд і переконання, що читати варто найбільш відомих.

Вивчення реальної ситуації читання дуже важливе для розуміння творення канону. Адже канон твориться читачами (як звичайними, так і представниками фахових кіл — вчителів і викладачів — і державних структур відповідного профілю, наприклад, МОНМС України³). Від якості й кількості лектури залежить наповнення канону, накладання різних бачень моделює загальнонаціональний літературний канон. А уявлення про українську літературу, у свою чергу, багато в чому визначається каноном (нині часто — лише «навчальним»). Канон — репрезентативна добірка визначних постатей української літератури для світу. Тому вагомими питаннями майбутніх досліджень може бути вплив критики на формування канону, естетичні цінності світової літератури в проекції на український канон.

ДЖЕРЕЛА

1. Агеєва В. Канон як мистецтво пам'ятати / Віра Агеєва. — Сучасність. — 2010. — № 5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vsiknygy.net.ua/neformat/6269/>
2. Гаврилюк Н. Література чи ні? / Надія Гаврилюк // Філологічні семінари. Література і паралітература: де межа? / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2011. — Вип. 14. — 140 с. — С. 68–75.
3. Гаврилюк Н. Маси versus особистості, або Кому потрібна ієрархія? / Надія Гаврилюк // Слово і Час. — 2010. — № 3. — С. 88–97.
4. Демська-Будзуляк Л. Зміна поколінь реальність проблеми? / Леся Демська-Будзуляк // Слово і Час. — 2001. — № 1. — 96 с. — С. 28–32.
5. Зборовська Н. Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема / Ніла Зборовська // Слово і Час. — 2007. — № 6. — 96 с. — С. 3.
6. Зиммель Г. Філософія денег / Георг Зиммель // Теорія общества. Сборник / Вступ. стаття, сост. и общая ред. А.Ф. Филиппова [Пер. с нем., англ.]. — М. : КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 1999. — 416 с. — (Серия «LOGICA SOCIALIS»).
7. Лише чверть молодих українців читають книжки // Українська літературна газета. — 21 вересня 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.litgazeta.com.ua/node/973>
8. Пастух Т. Традиція у транскультурному вимірі / Тарас Пастух // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Львів, 2008. — Вип. 44. — Ч. 2. — С. 4.
9. Перкінс Д. Чи можлива історія літератури / Девід Перкінс ; пер. з англ. А. Іщенка. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. — 152 с.
10. Поліщук Я. Альтернативна історія літератури — постмодерна парадигма / Ярослав Поліщук // Слово і Час. — 2002. — № 1. — С. 20–27.
11. Сивокінь Г. Аксіологічна сутність і теоретичний зміст «європейськості» в українській літературі епохи бароко / Григорій Сивокінь // У вимірах сприймання: Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій [Текст] : наукове видання / Національна Академія Наук України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. — К. : Фенікс, 2006. — 230 с. — С. 131.

³ Про вплив влади на формування канону та про канон як засіб набуття влади писали й інші дослідники [13].

12. Сивокінь Г. Сучасність української літератури в історичній перспективі / Григорій Сивокінь // Слово і Час. — 2001. — № 1. — С. 20–28.
13. Федорів У. Поле влади та літературний канон: до проблеми взаємодії / Уляна Федорів // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Львів, 2008. — Вип. 44. — Ч. 2. — С. 17.

Статья продолжает ряд публикаций о рецепции поэзии в связи с проблемой иерархии и канона. Любой канон отражает определенные ценности. На основе анкетных данных исследуется зависимость чтения и ценностей, которые присваиваются отдельным авторам в форме канона.

Ключевые слова: канон, иерархия, рецепция, ценности.

The article continues previously published issues devoted to the problem of reception of poetry in connection with problem of hierarchy and canon. Every canon reflects specific values. Inter-dependence of reading and values that are assigned to some authors as a canon is explored through questionnaire data.

Key words: canon, hierarchy, reception, values.

УДК 82.09

Олена Галета

ВІД АНТОЛОГІЇ ДО ОНТОЛОГІЇ: КОЛЕКЦІЯ ЯК СПОСІБ ЛІТЕРАТУРНОЇ (САМО)ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Стаття присвячена концептуалізації поняття колекції у сучасному літературознавстві, що є результатом впливу антропологічних дисциплін і пошуку нової літературознавчої термінології в руслі постструктуралізму*. Антологія як колекція літературних творів розглядається як особливий літературний жанр, що визначається певною упорядницькою фабулою і слугує засобом створення й відтворення різних культурних цінностей.

Ключові слова: антологія, колекція, ідентичність, упорядник, наратив, література.

Антологія — збірка творів різних авторів, об'єднаних певною тематикою, періодом, місцем, стилем, мовою тощо — попри розквіт самого жанру в останні десятиліття, часто скидається на пасербицю літератури. Їй зчаста відмовляють у жанровому визнанні, розглядають як видавничий проект, який чи то підсумовує уже відоме, збираючи авторів під одною обкладинкою, — як у книжковій шафі, де томи допасовані один до одного за кольором або за розміром, чи зголошує прихід нового й незнамого — як спільна фотографія в шкільному альбомі, де жодне обличчя не промовляє до глядача, але разом вони сповнюють юначого драйву і вимагають зарезервувати собі місце у портретній галереї. Антологію нерідко оминають у літературознавчих словниках і довідниках, а в підручниках з теорії літератури — і поготів. Окремі антологічні видання вкрай нечасто стають предметом філологічного дослідження, за винятком хіба рецензій, та й то рецензенти більше зупиняються на поокремому розгляді вміщених в антології творів.

Попри брак фахової уваги, кількість найрізноманітніших літературних антологій за останні десятиліття помітно зростає: від збірок на зразок

«Письменники про футбол» (в упорядкуванні Сергія Жадана) чи «Сновиди» (в упорядкуванні Тараса Малковича) до монументальної «Розіп'ятої музи» Юрія Винничука. Подібні видання перекроюють літературу за найрізноманітнішими лекалами: залежно від місця появи чи тематики, від гендеру чи мови, віку чи місця проживання автора і так далі, аж до вільної гри суб'єктивної уяви упорядника.

Авторка статті «Поезія не вродіб, або Сенс антологій» Роксоляна Свято, намагаючись описати сучасну літературну ситуацію, дотепно назвала її «розквітом квітникарства» [4], адже першим відомим у європейській традиції виданням такого типу була антологія грека Мелеагра під назвою «Вінок» (*Stephanos*). Подібні процеси антологізації відбуваються і в інших літературах, що поступово звертає увагу дослідників. Зокрема, в американському літературознавстві з'явилося кілька монографічних видань, автори яких намагаються осмислити ті загальні механізми, які дозволяють розглядати антології не тільки як комерційні проекти, але і як способи творення цінностей, маркування й ідентифікування різних читачьких спільнот, врешті, як тексти зі складною

* у статті збережене авторське написання терміна.